

Noen etiske, juridiske og praktiske problemer ved publisering av fotografier i museenes samlinger

Innsamling og reproduksjon av fotografier i privat eie gjøres både av kulturforskere og av museer. Det reproduserte bildematerialet ender oftest opp i en eller annen form for offentlig arkiv, der det gjerne gjøres tilgjengelig for andre til bruk i utstillinger og publikasjoner. Mens det oftest er en ære å bli avbildet i lokalavisa, er det ikke alle som setter pris på å oppdage seg selv 30 år etter, på det vedkommende trodde var et privat bilde, gjengitt i en historiebok med en kulturhistorikers vurderende bildetekst. I denne artikkelen diskuteres noen etiske, juridiske og praktiske problemer ved publisering av private fotografier i museenes samlinger.

De som arbeider med minneinnsamling i skriftlig eller muntlig form støtter før eller siden på fotografiet. Noen ganger er informantens private bilder et sentralt mål ved innsamlingen, og i blant vil det helt enkelt være slik den svenske etnologen Jan Garnert skriver: "Bilder behövs för den etnografiska beskrivningen av den materiella miljö och det sosiale sammanhang som människor inngår i. De är väsentliga för vår möjlighet till kontextualisering och insikter i kulturella processer".¹ Fotografiet kan som en visuell kilde brukes metodisk til utdyping av informantens fortelling.

På samme måte som ved innsamling av skriftlige eller muntlige kilder, må det ved innsamling av fotografier inngås avtaler som ivaretar opphavsrettigheter og personvern ved lagring og bruk av materialet. Standardiserte utkast for slike avtaler er tilgjengelig for den som samler fotografi. Men å bygge opp fotografiske samlinger er både praktisk og juridisk et komplisert felt, og ikke alle sider er like enkle å håndtere i et avtaleformular. Denne artikkelens hovedmål er å belyse noen problemstillinger knyttet til avbildedes rettigheter ved publisering av fotografi. Dette er et problemområde som er velkjent, men likevel mindre drøftet i fotobevaringslitteraturen.

VEILEDNING I FOTOREGISTRERING

Ved innsamling av fotografier er det naturlig å sikre informasjon om bildets motiv så vel som opplysninger om fotografiets herkomst/opphav. Dette er viktig ikke bare for å imøtekomme egne spørsmål til materialet, men også for å sikre fotografiets status som kilde i forhold til arkivering og senere bruk. Arkiver, museer, historielag og i noen grad biblioteker har lenge samlet fotografi som en viktig visuell kilde til vår fortid. En registreringsmal for

dette har vært i bruk ved slike fotobevaringsinstitusjoner i nesten 30 år. Den kan også være et nyttig hjelpemiddel for den som bruker fotografiet i kombinasjon med muntlig eller skriftlig minnemateriale for å sikre tilgjengelig informasjon om fotografiet. En veiledning i fotoregistrering kan fås ved de fleste lokale museer.

Ved kopiering og eventuell overtakelse av andres fotografier er det også viktig å avklare rettighetene knyttet til bruk av dem. Rettighetsspørsmål knyttet til fotografier er viet stor oppmerksomhet opp gjennom årene både blant fotograforganisasjonene, som spesielt representerer fotografene, opphavspersonene, og blant de sentrale aktørene på fotobevaringsfeltet. Det foreligger i dag både juridiske betenkninger, artikler og veiledningshefter med forslag til standardiserte avtaleformularer som kulturinstitusjonene kan bruke. Et nyttig hefte er *Rettigheter og fotografi*, med undertittelen "praktisk veiledning i opphavsrettslige spørsmål for kulturhistoriske bildesamlinger med forslag til kontrakter for tilvekst av fotografisk materiale og til bruk ved utleie og salg".² Dette fås fra den sentrale veiledningstjenesten for fotobevaringsarbeidet hos ABM-utvikling.

AVBILDEDES RETTIGHETER

For den som samler og bruker fotografier er det en rekke sentrale spørsmål å ta stilling til. Hvem eier fotografiene? Hvem har opphavsrett til fotografiene og som av den grunn kan regulere publisering? Hva er den avbildedes rettigheter ved publisering? Enkelt sagt knytter verne- og rettighetsspørsmål seg til opphavspersonen, fotografen, og avbildede personer.

Ved overtakelse av fotografier har det vært og er naturlig å fokusere på overdragelse av eier- og opphavsrettigheter fra bildets eier, og hvilke begrensninger som dette måtte legge på institusjonens bruk av bildene. Spørsmålet om avbildedes rettigheter er ofte – og av mange praktiske grunner! – ikke avklart eller har vært umulig å avklare ved overtakelse av fotografier. Ved fotobevaringsinstitusjonene har man naturligvis ikke vært blind for avbildedes rettigheter oppe i dette, men har i praksis ofte skjøvet slike problemer frem i tid og overlatt ansvaret for dette til den som senere skal bruke bildet. Dette ser man av de standardkontrakter som institusjonene bruker, der overdragelseskontraktene fokuserer på opphavsspørsmål. Spørsmål om avbildedes rettigheter dukker gjerne først opp i institusjonenes formidlingskontrakter, og da som en generell påpeking av at "Det er leietakers (kjøpers) ansvar å vise aktsomhet ved gjengivelse av bilder, slik at det ikke skjer til skade for eller krenker avbildede personer, jfr. Åndsverklovens §45 c".³

Muligheten for å skyve denne type problemstillinger frem i tid og legge ansvaret over på den som publiserer bildet, kan ha bidratt til at avbildedes rettigheter i noen grad er blitt underkjent i institusjonenes innsamling av fotografier. Noen tilfeller av innsamling og dokumentasjon av fotografi vil i alle fall kreve et større vern av avbildede personer enn institusjonenes standardkontrakter legger opp til.

Nedenfor vil det gjennom noen eksempler bli presentert noen problemstillinger knyttet til de avbildedes rettigheter ved publisering av fotografier. Med publisering av fotografi menes gjengivelse i bøker, tidsskrifter, utstillinger, aviser, video og fjernsynsprogram, cd-rom, internett og søkbare bildedatabaser på internett.

LOVREGULERINGER AV BRUK AV FOTOGRAFI

Bruk av fotografi er først og fremst regulert gjennom Åndsverkloven (1995). Denne regulerer opphavsmannens og bildeieiers rettigheter, og inneholder også bestemmelser som ivaretar avbildedes rettigheter i forhold til publisering.⁴ I denne artikkelen er vi mest interessert i det siste, men skal nedenfor kort referere de viktigste bestemmelsene om opphavsmannens rettigheter.

Registrering og systematisering av personinformasjon faller inn under Lov om behandling av personopplysninger (Personopplysningsloven) av 2001 – ofte referert til som Personvernloven. Denne blir gjeldende ved innsamling og systematisering av fotografi, og er også aktuell ved alle former for elektronisk formidling av fotografiske samlinger. Også andre lovbestemmelser kan være aktuelle ved det som oppfattes som krenkende personavbildninger, men de viktigste bestemmelsene ligger i de to nevnte lovene.

ÅNDSVERKLOVEN: OPPHAVSMANN OG BILDEEIERES RETTIGHETER

Ved revidering av Åndsverkloven i 1995 ble fotografirettighetene tatt inn samtidig som Fotografiloven⁵ ble opphevet. Samtidig ble opphavsmannens vernetid utvidet. Etter Åndsverklovens §45 a gjelder eneretten til et fotografisk bilde i fotografens levetid og 15 år etter utløpet av fotografens dødsår, men likevel minst 50 år fra utløp av det året bildet ble laget. Er fotografiet definert som fotografisk verk⁶, er vernetiden 70 år etter utløpet av fotografens dødsår, altså tilsvarende som for andre åndsverk.

Opphavsretten – fotografens eller opphavsmannens enerett til eksemplarframstilling og til å publisere fotografiet – kan overdras helt eller delvis, permanent eller for en enkelt gang. Heftet Rettigheter og fotografi har eksempler på standardkontrakter for overdragelse av opphavsrettigheter som kan brukes ved innlån og avfotografering av fotografier. Merk at selv om man har opphavspersonens rett til å publisere fotografiet, så er denne retten fortsatt begrenset av avbildedes rettigheter.

Drøftelsene her bygger på Åndsverkloven slik den gjaldt frem til 01.07.05. Da fikk Åndsverkloven en ny revidering. Endringene her ser ikke ut til å ha konsekvenser for de spørsmålene omkring publisering av personbilder som tas opp her.

ÅNDSVERKLOVEN: AVBILDEDES VERN MOT OFFENTLIGGJØRING

Åndsverklovens §45 c inneholder et generelt vern mot gjengivelse av personavbildninger. Hovedregelen er at fotografier av avbildede personer ikke kan

gjengis uten tillatelse fra de avbildede. Dette gjelder i hele personens levetid og i 15 år etter utløpet av vedkommendes dødsår. Bestemmelsen gjelder bare personer som er eller har vært bosatt i Norge. Denne paragrafen har også noen viktige unntaksregler:

§45 c. Fotografi som avbilder en person kan ikke gjengis eller vises offentlig uten samtykke av den avbildede, unntatt når:

- avbildningene har aktuell og allmenn interesse
- avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet
- bildet gjengir forsamlinger, folketog i friluft eller forhold eller hendelser som har allmenn interesse
- eksemplarer av avbildningen på vanlig måte vises som reklame for fotografens virksomhet og den avbildede ikke nedlegger forbud
- bildet brukes som omhandlet i §23 første ledd tredje punktum eller §27 andre ledd

Hovedregelen er altså at fotografier av avbildede personer ikke kan gjengis uten tillatelse fra de avbildede. Fotografier som har aktuell interesse, og der enkeltpersoner er mindre sentrale enn hovedmotivet, samt folketog og forsamlinger i friluft, er unntatt. Unntaksbestemmelsene er skjønnsmessige, men i omfattende bruk slik vi ser det i avisenes bilder. Kulturinstitusjonene tør imidlertid ikke tolke unntaksbestemmelsene like vidt som pressen.

Åndsverklovens §39 j slår fast at bestilte portretter, enten det er tegning, maleri eller fotografi, ikke kan kopieres eller offentliggjøres uten bestillerens samtykke. Ved profesjonelle portrettfotografier må en altså ta hensyn både til fotografens, den portrettertes og bestillerens rettigheter. En tilsvarende bestemmelse fantes i den gamle Fotografiloven (§10).

LOV OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER (PERSONOPPLYSNINGSLOVEN)

Publisering av personbilder kan også reise utfordringer i forhold til Lov om behandling av personopplysninger (2001). Dette er særlig aktuelt ved publisering gjennom bildedatabaser på internett, ettersom loven regulerer behandling av informasjon om enkeltpersoner.

Lov om behandling av personopplysninger beskytter enkeltpersoner mot misbruk eller publisering av personopplysninger. Med enkeltpersoner menes personer som kan identifiseres ved navn eller annet kjennetegn. Opplysninger om avdøde personer er bare omfattet av loven dersom opplysningene kan knyttes til en levende person. Personopplysningsloven regulerer alle former for behandling av personopplysninger, både manuelle og elektroniske. All registrering og systematisering av private fotografier må meldes til Datatilsynet. Hvis informasjonsbehandlingen skjer elektronisk, må det søkes om konsesjon.

Lovens hovedregel er at enhver form for behandling av personopplysninger krever samtykke fra den opplysningen gjelder. Det finnes unntaksbestemmelser. I artikkelen "Opphavsrett og personvern ved publisering av lokalhistorisk kildemateriale og litteratur på Internett" viser jurist Ingrid Mauritzen (2001) blant annet til unntak fra krav til samtykke der behandlingen av opplysningene er av allmenn interesse, for eksempel arkivering av opplysninger for bruk i historisk sammenheng. Videre er det gjort unntak fra samtykke når behandlingen av opplysningene er nødvendige for å ivareta en berettiget interesse, og hensynet til den registrertes personvern ikke overstiger denne interessen. Det er også unntaksbestemmelser motivert av hensynet til ytringsfriheten, som gjelder behandling av opplysninger for kunstneriske, litterære eller journalistiske formål. Mauritzen påpeker at grensdragningen for slike unntaksbestemmelser må bli svært skjønsmessige og viser til Datatilsynet for bistand til konkrete vurderinger. Selv om historisk formidling og tilhørende publisering er en sentral samfunnsoppgave, så faller dette neppe inn under slike unntaksbestemmelser. Mauritzen skriver at "For lokalhistorisk materiale vil det sjelden foreligge samtykke om å lagre og tilgjengeliggjøre informasjonen om de som omtales i materialet. Det må derfor som hovedregel innhentes samtykke fra alle nålevende som kan identifiseres gjennom det lokalhistoriske materialet".⁷ Det er vanskelig å lese dette rådet annerledes enn at publisering på internett av fotografier som avbilder nålevende personer krever innhenting av samtykke fra dem det gjelder.

PERSONAVBILDNINGER I KULTURHISTORISKE SAMLINGER

Personavbildninger i fotografi kan grovt deles inn i to grupper. Den ene er portrettfotografens profesjonelle atelierportretter, avbildninger av personer i miljø, for eksempel ulike former for pressereportasje eller dokumentariske bilder. Den andre er amatørfotografier fra hjem- og fritidssfæren som i utgangspunktet kun er ment for familiealbumet og privat visning. Den type avbildninger som har sterkest beskyttelse er kanskje portrettfotografi, mens den type bilder som kanskje av naturlige årsaker har minst oppmerksomhet i loven er det private fotografi. For kulturforskeren kan dette synes som et paradoks ved formidling med bruk av eldre fotografier. Eldre profesjonelle portrettfotografier er gjennomgående tatt i nøytrale atelieromgivelser og etter konvensjoner som skal sikre et representativt og verdig portrett. Noe annet er det ved private fotografier, der fotograferingsøyeblikk og omgivelser ofte kan avsløre langt mer om den avbildede.

PRIVATE FOTOGRAFIER

I familiealbumene og i folks private skuffer finner vi en helt annen type personavbildninger enn i portrettfotografenes arkiver. I amatørfotografenes fotografier er personer avbildet i private sammenhenger og i kontekster langt fra atelierets nøytrale omgivelser. Her er stuen, soverommet, kjøkkenet, leir-

plassen, badestranden, gaten osv. Bildene er tatt for privat bruk, ment for det private album og visning i familien. Slike bilder forteller mye om hvordan mennesker lever, kler og innretter seg, og i kombinasjon med intervjuer og skriftlige minner er de viktige kulturhistoriske kilder.

Private fotografier samles både generelt i store mengder som en del av det lokale fotobevaringsarbeidet, og som ledd i avgrensede forsknings- og dokumentasjonsprosjekt. Men hva slags avtaler inngås ved lån og avfotografering av fotografier? Ivaretas avbildedes rettigheter godt nok ved publisering?

Følgende eksempel setter saken på spissen. En forsker ved Universitetet i Oslo gjorde en undersøkelse, basert på intervjuer, av unges oppvekst i mellomkrigstiden. Forskeren fikk også låne en del private fotografier fra informantenes ungdomstid. Resultatet ble publisert i en artikkel i et vitenskapelig tidsskrift illustrert med flere av de innlånte fotografiene. Artikkelteksten formidlet at alt i alt var det positivt å være ung i mellomkrigstiden. En person som hadde avslått å bli intervjuet var avbildet på tre av fotografiene sammen med klassekamerater og venninner. Denne personen hadde ikke godkjent publisering av bildet, og var heller ikke enig i hvordan oppvekstforholdene i mellomkrigstiden ble fremstilt i artikkelteksten. Både fordi hun hadde sagt nei til å bli intervjuet og fordi hun var med på flere av fotografiene, følte hun at hun ble tatt til inntekt for et syn hun ikke delte. Ut fra sine juridiske kunnskaper grep hun fatt i de rettslige sider ved saken.

En side var at fornærmede var uenig i artikkelteksten og følte seg utnyttet gjennom ufrivillig å illustrere artikkelens budskap. Hadde hun vært enig, eller teksten hadde handlet om noe hun kunne støtte, så ville publiseringen kanskje et stykke på vei vært i orden. Dette bare nevnt som en påminnelse om at bildetekst og kontekst er viktig ved publisering av fotografier. Men sakens hovedside var at fornærmede ikke var blitt spurt i forhold til publisering. Dette hadde hun i utgangspunktet krav på i forhold til Fotografiloven som gjaldt den gang (1994), så vel som til den nåværende Åndsverkloven.

Saken gjaldt tre bilder. Det ene var et nesten 60 år gammelt klassebilde, og to like gamle amatørfotografier. Det ene av disse viste to unge piker og to barn, det andre viste tre tenåringsjenter, begge tatt utendørs. Tvisten resulterte i at universitetets jurist vurderte bildebruken i forhold til Fotografilovens unntaksbestemmelser. De viktigste unntaksbestemmelsene som ble vurdert var hvorvidt avbildede utgjorde en vesentlig del av motivet, om fotograferingsøyeblikket representerte en offentlig situasjon (klassebilde), om bildene hadde aktuell eller allmenn interesse, om (i ett tilfelle) fornærmede var så lite gjenkjennelig at det kunne hevdes at bildet ikke var et personbilde, men et generelt situasjonsbilde. Klassebildet ville ifølge en slik vurdering sannsynligvis kunne publiseres uten samtykke. Neppe fordi det kunne ansees som en offentlig situasjon eller en fortsatt aktuell historisk hendelse, men fordi den avbildede måtte ansees underordnet hovedmotivets ved avbildning av så mange samtidig. De to andre bildene ble derimot vurdert til å være omfattet av krav om samtykke, trass i at det var flere – 3 til 4 – personer med på bildene, og trass i vanskelig gjenkjennbarhet.

Tvisten endte lykkelig i den forstand at den endte med et forlik, en unnskyldning og en blomsterbukett. Det betyr også at juristens og den fornærmedes vurderinger ikke ble rettslig prøvd, og at vi ikke helt vet svaret i denne vanskelige grensdragningen.

Saken ble en sterk belastning for forskeren som hadde bred erfaring med å intervju og å bruke intervjuer som kilde, og som var sterkt opptatt av informantens vern. Det var fra forskerens side ikke inngått en egen avtale for de innsamlede fotografiene, annet enn at de var ansett som å falle inn under den samlede datainnsamlingen der intervjuene utgjorde hovedkilden. Sannsynligvis er ikke det godt nok. Både for å ivareta egne og informantens interesser bør det inngås separate avtaler for å lagre og bruke fotografiet i forskning. Men som saken viser, er det ikke nødvendigvis tilstrekkelig ved publisering av bilder der flere er avbildet.

For andre som formidler og bruker fotografier er saken en påminnelse om at i mange tilfeller kan også andre personer enn hovedpersonen i bildet ha krav på vern. Det vil i praksis si å bli forespurt ved publisering. Dette gjøres neppe så ofte, kanskje av praktiske grunner. Men satt på spissen, som saken i eksemplet over, så skjer nok en stor grad av publisering i dag uten samtykke fra avbildede personer. Dette gjelder også for fotografier som hentes fra bevaringsinstitusjonene.

På den annen side er klagesakene svært få. Det kan bety at forskere og institusjoner i praksis håndterer bildeformidlingen nokså forsvarlig, og det kan bety at folk som leverer bilder oppfatter slik bildeformidling som legitim og viktig. Men det kan også være at folk rett og slett ikke kjenner eller har ressurser til å bruke sine rettigheter.

Eksemplet over kunne trolig rammet mange typer bruk av fotografi i ulike former for historisk formidling, og bør også være et alvorlig varsku til oss alle. Private fotografier finnes i store mengder ved institusjonene. Det nasjonale fotobevaringsarbeidet har gjennom 30 års innsamling skaffet et enormt og verdifullt bildemateriale som knapt har sitt sidestykke i noe annet land. Men svært mye av dette materialet er bygd på innlån og avfotografering av bilder lånt fra private hjem, og bør formidles og brukes med forsiktighet. Åndsverklovens vern av avbildede personers rett til ikke å bli gjengitt gjelder alle fotografier, og omfatter antagelig i stor utstrekning det vi kanskje oppfatter som bipersoner på bildet. Ved bruk er det dermed neppe tilstrekkelig med tillatelse bare fra eier eller fra én person på bildet dersom flere personer utgjør motivet – hvis loven skal følges fullt ut.

Er det praktisk mulig å møte slike krav? I praksis er det vanlig å ha avtale kun med bildets eier. Noe annet ville gjøre institusjonenes og historielagenes løpende fotoinnsamlingsarbeid umulig. Lovens krav om samtykke gjelder dessuten ved publisering. Med konsesjon fra Datatilsynet er det lov å samle inn og registrere bilder uten å innhente samtykke fra alle avbildede. Institusjonene kan ved videreleie av fotografier skyte seg inn under regelen om at den som bruker bildet står ansvarlig for å avklare rettigheter. Men et museum, arkiv, eller bibliotek står like fullt med et betydelig moralsk ansvar ved formid-

ling av fotografier for å hindre bruk som virker krenkende for avbildede.

DOKUMENTASJON AV UTSATTE GRUPPER

Norsk Folkemuseum har gjennomført flere større prosjekter de senere årene med intervjuer og innlån og avfotografering av private fotografier. Disse prosjektene har bidratt til å bedre museets rutiner for håndtering av privat fotografisk materiale. Her skal det kort redegjøres for hvordan det gjøres i to prosjekt som kombinerer intervjuer med innsamling av private fotografier.

Prosjektet "Wergelands barn", med det offisielle navnet Norsk-Jødisk Dokumentasjon – jødisk liv og historie i Norge, ble gjennomført ved Norsk Folkemuseum i perioden 2000-2003 i samarbeid med Det Mosaiske Trossamfund i Oslo og Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge. Målet var å dokumentere den rike norsk-jødiske kulturen som eksisterte i mange små og store norske byer i mellomkrigstiden. Metoden var å gjøre livsløpsintervjuer med alle norske jøder som var født før krigen, og som kunne fortelle om denne kulturen. Samtidig ble det samlet inn private fotografier, som en utfyllende kilde til de muntlige fortellingene. Til sammen ble omkring 1000 fotografier lånt inn, avfotografert og registrert i museets databasesystem Primus. På grunn av mange jøders naturlige skepsis til registrering av personers religion og gruppetilhørighet, besluttet man seg tidlig for å håndtere tilgang til fotografiene svært strengt. Databasen der opplysninger om materialet er lagret ligger i en separat base utenfor museets nettverk med strengt regulert tilgang. Den som skal ha tilgang må søke museets arkivleder. Når tilgang er gitt er materialet kun tilgjengelig på museets lesesal, men ikke før brukeren har skrevet under på en taushetserklæring. I kontrakten med informanten har museet pålagt seg selv strenge restriksjoner for bruk av fotografiene. I avtaleformularet som brukes mellom museum og bildeier/informant står blant annet følgende om innlånte og avfotograferte bilder:

Fotografier:

Materialet kan anvendes som grunnlagsmateriale for forskning og formidling, såfremt foto og navn ikke offentliggjøres.

Publisering av fotografier skjer ikke uten at den som eier retten til fotografiene eller vedkommendes etterkommer er kontaktet, og lov til publisering er gitt.

Ingen fotografier skal publiseres med navn. Ønsker noen unntaksvis å publisere fotografier med navn, kan ikke dette gjøres uten at tillatelser er innhentet fra den som eier retten til fotografiene eller vedkommendes etterkommere.

Etter 2032: Fotografier kan publiseres såfremt navn ikke offentliggjøres. Man behøver ikke å kontakte den som eier retten til fotografiene eller vedkommendes etterkommer.

Ønsker noen unntaksvis å publisere fotografier med navn, kan ikke dette gjøres uten at tillatelser er innhentet fra den som eier retten til fotografiene eller vedkommendes etterkommere.

Tilgang til materialet:

Det må søkes hos museets arkivleder for å få tilgang til materialet for bruk i forskning eller formidling. I hvert enkelt tilfelle vil både søker og bruk vurderes, før eventuell tillatelse til innsyn gis.

Informantens nærmeste familie har tilgang til materialet etter informantens død, med mindre informanten har lagt begrensninger på tilgang.

Privatpersoner vil ikke få tilgang til materialet.⁸

Dette kan virke svært strengt, men har ikke vært til hinder for at dette er en av de fotosamlingene ved museet som de siste årene er blitt mest formidlet og spredd gjennom vandrestillinger og bokutgivelse. Dette har selvsagt krevd at museet har oppfylt sin egen avtale og innhentet skriftlige tillatelser i samtlige tilfeller, og slik sett er denne type samlinger krevende å administrere. Iblant kan en slik streng regulering være nødvendig og viktig for å få samlet og bevart fotografisk materiale som ellers neppe ville funnet en plass i det kollektive minnet. I museets pågående store dokumentasjonsprosjekt over nyere innvandring til Norge – ”Norsk i går i dag i morgen” – er den samme kontrakten tatt i bruk. Den som vil se nærmere på prosjektets arbeidsmetoder, kan se på boken *Min stemme – vår historie*. Dette er en håndbok i dokumentasjon av nyere innvandring til Norge, med hovedvekten på intervjuer og fotoinnsamling.⁹

Kontrakten dekker ikke alle krav som loven stiller til publisering av bilder i de tilfeller der flere enn informanten er avbildet. Andre avbildede er ikke omfattet av kontrakten. Kanskje er et visst hensyn til avbildedes interesser ivaretatt gjennom kontraktens krav til kontakt med informant/bildeeier i forhold til hver ny publisering, en vurdering som også bør omfatte avbildedes interesser og rettigheter.

BILDETEKST OG KONTEKST

Ved publisering er fotografier nesten alltid ledsaget av en bildetekst som styrer betrakterens opplevelse av bildet. I noen sammenhenger kan en alminnelig hyggelig hjemmesituasjon bli noe helt annet hvis bildeteksten fremhever interiøret som eksempel på vulgær smak, eller påpeker at dette er fattigslig. I praksis kontrollerer bildesamlingene sjelden bildetekster. Primært vil ansvaret ved eventuelle overtramp ligge hos den som står for offentliggjøringen, ikke hos bildesamlingen.¹⁰ Men moralsk sett kan også bildeleverandør ha et ansvar for å unngå overtramp eller misbruk. Dette er spesielt viktig når det gjelder materiale som har aktuell interesse, og som kan brukes og utnyttes på måter som informanter og avbildede personer ikke kunne forestilt seg.

Noe av det viktigste man kan gjøre for å beskytte bruken av et fotografi er å kontrollere bildetekst og konteksten som fotografiet publiseres i. Ved Norsk Folkemuseum har vi erfart at informantene og bildeeierne er opptatt av og kjenner farene ved dette. Bildeeierne er som regel stolte over å kunne bidra ved spørsmål om bruk av bilder, men de er redde for å bli utlagt eller brukt på "feil" måte. I Norsk Folkemuseums dokumentasjonsprosjekter, som i det store prosjektet over nyere innvandring til Norge, følges derfor dette nøye opp med kontakt både til informant og til bildebruker.

Ikke bare bildetekst, men også den kontekst bildet plasseres i, kan være avgjørende for tolking av et bilde. Norsk Folkemuseum ble for en tid tilbake kontaktet av et produksjonsselskap som laget en dokumentarfilm for fjernsyn. I den forbindelse ønsket man å bruke en serie fotografier fra museets Wilse-samling fra tidlig i forrige århundre som viste en gruppe menn som på påskeskitur gjorde ablegøyer og delvis solbadet nakne. I filmen var det klart at det ville fremstå som et historisk bildebevis på "skjult" homofili. Filmens siktemål, å fjerne fordommer og gi en utsatt gruppe en historisk plass i samfunnet måtte oppfattes positivt. Fotograferingsøyeblikket lå så langt tilbake i tid at deltakerne ikke var omfattet av personvernbestemmelser lenger. Personene var gjenkjennelige på bildene, selv om det kanskje ikke var noen som i dag kunne kjenne dem igjen. Det var likevel en mulighet for at gjenlevende etter deltakere på skituren satt med egne kopier og kjente til hendelsen. Noen kunne føle seg fornærmet, mens selve saken var god. Hva gjør man da som arkivforvalter?

Museene som mottakere og forvaltere av andres fotografier er svært engstelige for å medvirke til misbruk av bilder. Folkemuseet falt ned på det standpunktet at det i en slik sak var viktig å beskytte de avbildede personene mot å bli gjengitt og gjenkjent i sammenhenger de selv ikke ville ha godkjent eller ville ha oppfattet som krenkende. Man ba om et forslag til anonymisering fra filmselskapet. Dette ble starten på en dialog om dette, men bildene ble ikke brukt da de til slutt falt utenfor filmskaperens egen disposisjon for filmen.

Hvor gamle må fotografiene være før de – slik det etter hvert skjer med alt kildemateriale – kan brukes til å belyse alle typer historiske spørsmål? Er vi for redde for å fornærme noen?

PROFESJONELLE PORTRETTFOTOGRAFIER PÅ INTERNETT

Problemstillingene ved publisering med bruk av ny teknologi er ikke prinsipielt nye. Publisering gjennom databaser på internett har likevel revolusjonert mulighetene for publikumstilgang til institusjonenes fotografiske samlinger. Samtidig har internett medført nye utfordringer for de store bildesamlingene. Dersom det er tatt en beslutning om å legge et bildearkiv på internett, kan det medføre at hele arkiver må rettighetsklareres. Da må institusjonen for hvert bilde avklare spørsmål som: Er det gått 50 år siden bildet ble tatt (eller 70 år hvis det er et fotografisk verk)? Eller hvis opphavspersonen er

død: Er det gått 15 år siden fotografen døde og minst 50 år siden bildet ble laget? Lever avbildede fortsatt? Eller er det gått 15 år siden avbildedes død? Det kan være litt av en utfordring hvis det dreier som om titusener av bilder, i stedet for at man kan vurdere ett og ett bilde ved bestilling, slik bildesamlingens praksis ellers er. I større arkiver kan det være en umulig oppgave å avklare alle disse spørsmålene for samtlige bilder.

Norsk Folkemuseum og Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana startet allerede på midten av 1990-tallet arbeidet med å gjøre det fotografiske arkivet etter fotograf Anders Beer Wilse tilgjengelig på internett. Tjenesten krevde konsesjon fra Datatilsynet, en avtale mellom Nasjonalbiblioteket og Datatilsynet fra 1996 regulerte hvilke typer informasjon som museet kunne legge ut. Det påpekes at registeret ikke må inneholde "fotomateriale eller informasjon om fotomateriale som ved publisering kan virke støtende eller krenkende for de avbildede personer eller for deres etterlatte". En egen passus fastslår kategorisk at "Registeret skal ikke inneholde portrettfotografier eller opplysninger om portrettfotografier".

Ved et konvensjonelt portrettfotografi er den portretterte hovedmotiv i bildet, og det er én grunn til at portrettfotografiet står i en særstilling ved publisering av personavbildninger. Det er oftest også et bestilt portrett, som på linje med portretter i andre teknikker har en egen vernebestemmelse i Åndsverklovens §39 j (se ovenfor). Slike forhold er antagelig grunnen til at nettopp fotografiet kom spesielt i fokus da Norsk Folkemuseums store fotografiske arkiv etter fotograf Wilse skulle gjøres søkbart på internett.

Datatilsynet tillot den gang altså andre typer avbildninger av personer med navn, men forbyr formidling av portrettfotografier i databasen. Forbudet er kategorisk, og uten henvisning til Åndsverkloven som inneholder lignende forbud, men tidsbegrenset og med spesifiserte unntak. Ved henvendelse til Datatilsynet i dag får vi forståelsen av at Datatilsynet nå ikke ville vært like kategorisk med hensyn til personportretter. Men fortsatt gjelder selvfølgelig Åndsverklovens §45 c, og det var også denne paragrafen museet la til grunn for sin tolkning av avtalen.

Etter avtalen med Datatilsynet skulle ingen portrettfotografier formidles, men Folkemuseet tolket det slik at portrettfotografier av offentlig kjente personer (med henvisning til unntakene i Åndsverklovens §45 c) kunne publiseres. Det skapte et betydelig merarbeid for museet, som ble tvunget til å gjennomføre en gjennomgang og klargjøring av hele portrettdelen (ca. 10 000 portretter) av Wilses arkiv. Dessverre er det også slik at jo eldre materialet blir, jo mindre blir vår og arkivforvalterens kunnskap om hvem som kan regnes som offentlige personer.

Gjennomgangen av arkivet er i dag gjennomført, men etter hvert har en kommet i tvil om ikke også denne vurderingen er for streng. Wilses arkiv ble produsert i perioden 1900-1945. De fleste portretterte i arkivet må i dag antas å ha vært døde i 15 år eller lengre, selv om det er mulig å tenke seg unntak for yngre mennesker fotografert på 1930- og 40-tallet. Arkivet kan sies (for lengst?) å være havnet i en gråson, der langt de fleste portrettene

er falt i det fri i forhold til Åndsverklovens §45 c. Norsk Folkemuseums Billedsamling, som de fleste andre institusjoner, har ikke kapasitet til å kontrollere enkeltpersoners dødsår. Kanskje kunne man åpne deler av samlingen basert på en vurdering av fotograferingsår, men dette er også en variant av en skjønnsmessig vurdering, der museet til slutt må ta en bestemmelse om når man mener arkivet kan tilbys offentligheten. Avstanden i tid kunne være et fristende argument for å tilby hele portrettarkivet for søk på internett. Men unntaksbestemmelsen i Åndsverklovens §45 c om "aktuell og allmenn interesse" krever et "både-og". Her har museene med sitt historiske materiale vanskelig for å oppfylle kriteriet "aktuell".

OPPSUMMERING

I denne artikkelen er det trukket frem noen problemer knyttet til publisering av personbilder. Perspektivet har svingt fra å fokusere på den avbildedes rettigheter mot uønsket publisering til de problemer som det samme lovverket reiser for publisering av eldre bildearkiver i museenes eie. Til det siste kan en spørre om museene og arkivene kan bli for restriktive i sine forsøk på å unngå å krenke enkeltpersoner ved publisering av eldre fotografier. Men når det gjelder innsamling av nyere private bilder fra informanter i dag bør man være svært opptatt av å sikre seg et informert og skriftlig samtykke til institusjonens bruk av bildet. Her kan man knapt bli "hysterisk" nok.

Ved publisering av personbilder er det informerte samtykke veien å gå som i all annen håndtering og formidling av personopplysninger. Allerede ved innsamling av fotografier bør man derfor sørge for skriftlig informasjon til eier av fotografiet om:

- til hvilket formål fotografiene samles inn
- hvordan fotografiene og personopplysningene vil bli lagret
- hvordan fotografiene kan bli brukt
- hvilke rutiner institusjonen har for å håndtere bruk av fotografier
- hvilke reservasjoner eier/avbildede kan legge på tilgang og bruk av fotografiene

Den som samler inn fotografier må på sin side sikre seg skriftlig avtale med eier av fotografiene der det klart fremgår på hvilke premisser institusjonen kan bruke og videreformidle fotografiet. Standardkontrakter for overdragelse av fotografier finnes som nevnt i Rettigheter og fotografi. Her finner man også standardkontrakter for salg og utleie av fotografier.¹¹

En sammenligning av standardkontraktene brukt innenfor fotobevaringsarbeidet med de skjemaer som er omtalt her og som brukes ved Norsk Folkemuseums innsamling av private fotografier, viser at de sistnevnte kontraktformularer tar langt strengere på personvernet i innsamling av fotografier. Dette har sin bakgrunn i at de førstnevnte standardkontraktene er utviklet med bakgrunn i en omfattende innsamling av fotografi i det

generelle fotobevaringsarbeidet. Folkemuseets nye skjemaer er utviklet for en målrettet forskning og innsamling av fotografier fra identifiserte målgrupper. Den vektlegging av personvernet som er praktisert i disse prosjektene kan være verd å vurdere også ved andre typer innsamling av private fotografier, og kanskje særlig der innsamling av fotografi og skriftlige eller muntlige minner kombineres. Dette kan bidra til å sikre en samhandling om publisering av fotografiet som i det minste et stykke på vei bidrar til å sikre ikke bare eiers, men også avbildedes rettigheter. I praksis er det kanskje umulig å gardere seg mot alle tenkelige situasjoner gjennom et avtaleverk. Men det er viktig for alle involverte parter, ikke minst for institusjonene selv, at man prøver å opptre så ryddig man kan.

LITTERATUR

Boe, Liv Hilde, Kristin Gaukstad og Therese Sandrup 2005. Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av det flerkulturelle Norge. Oslo, ABM-utvikling. (ABM-skrift # 19)

Garnert, Jan 1993. Anden i lampan: etnologiska perspektiv på ljus och mörker. Stockholm, Carlssons

Kvasnes, Oskar og Britt Ormaasen 2004. Norsk-jødisk Dokumentasjon – jødisk liv og historie i Norge. Sluttrapport for prosjektet. Oslo, Norsk Folkemuseum

Mauritzen, Ingrid 2001. Opphavsrett og personvern ved publisering av lokalhistorisk kildemateriale og litteratur på Internett. S. 45-51 i Skjermkontakt med lokalhistorien. Oslo, Statens bibliotektilsyn

Norheim, Lars G. 1998. Foto og opphavsrettslige spørsmål ved museene. Oslo, Norsk museumsutvikling (Norsk museumsutvikling 6)

Slettvåg, Siri (red.) 2000. Rettigheter og fotografi. Praktisk veiledning i opphavsrettslige spørsmål for kulturhistoriske samlinger. Oslo, Norsk museumsutvikling. (Norsk museumsutvikling 7)

NOTER

1) Garnert 1993, 40

2) Slettvåg 2000

3) Slettvåg 2000, 28

4) Et eget forhold gjelder kunstverk, som er beskyttet mot reproduksjon gjennom den samme loven. Som oftest må en da henvende seg til bildende kunstneres rettighetsorgan, BONO, for å få tillatelse til å bruke reproduksjoner av kunstverkene.

5) Etter Fotografiloven av 17. juni 1960 hadde fotografen enerett til eksemplarframstilling og til å gjøre fotografiet tilgjengelig for allmennheten. Denne eneretten gjaldt i 15 år

etter utgang av fotografens siste leveår, men likevel alltid i 25 år etter utgangen av det året bildet ble laget. For juridiske personer gjaldt en spesialregel om at eneretten falt bort etter utgangen av det året bildet ble offentliggjort. Fotografier som fremdeles var vernet etter Fotografiloven da fotografi ble tatt inn i Åndsverkloven (30. juni 1995), får fortsatt vern. Fotografirettighetene vil imidlertid ikke kunne "gjenopplives" dersom fotografiet var falt i det fri før lovendringen. I visse tilfeller kan altså den gamle lovens bestemmelser være aktuelle.

6) Lov om opphavsrett til åndsverk (Åndsverkloven av 12. mai 1961) innførte skillet mellom fotografiske bilder og fotografiske verk. Et fotografisk verk måtte være resultat av en skapende kunstnerisk innsats, og normalt ville bare de som ble ansett som skapende fotografiske kunstnere få dette vernet. Både fotografisk bilde og fotografisk verk er omfattet av fotografens enerettigheter, men rekkevidden og varigheten av vernet er forskjellig. Åndsverklovens utvidelse i 1995 til 70 års vernetid for kunstneriske verk "gjenopplivet" vernetiden også for fotografiske verk.

7) Mauritzen 2001

8) Kvasnes og Ormaasen 2004, upag., sitert fra avtaleformularet

9) Boe, Gaukstad og Sandrup 2005. Boken fås gratis fra ABM-utvikling

10) Slettvåg 2000, 7

11) Slettvåg 2000